

ՇՏԵՄԱՐԱՆ

ՊԻՏԱՆԻ ԳԻՏԵԼԵԱՅ

ՀԱՏՈՐ 7:

ՅՈՒԼԻՍ 1. 1854:

(ԹԻԻ 79:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ ՆԻՒԹՈՅ

Չերքեզներուն վրայ տեղեկութիւն . իշ. 97 : Լեննախան աղապուրիւն . իշ. 91 : Շոնուդ. և մահ . իշ. 301 : Բաղդատութիւն Պապական և Բրթնէսթանդ աղապ . իշ. 101 : Ենուաւ ընտրու կ'ըստ ի՞նչ . իշ. 106 : Արանական նախանձաւորութիւն . իշ. 106 : "Են որ կը ընէ թո՛ղ ընէ , ի՛նչ" . իշ. 103 : Պալէնայէ խորտակուած նաւ մը . իշ. 109 : Ղարաի չեկոյին խրատ . իշ. 111 : Բախտանից համար օրինակ մը . իշ. 111 : Բուն . իշ. 111 : Նախախնամութեան կողմէր . իշ. 112 : Յանկ նորաոխայ գրոց . իշ. 112 :

ԶԵՐՔԵԶՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

Եւ ժողովուրդին պատմութիւնը՝ այնչափ հետաքրքրական և նշանաւոր է , որ կրնայ ըսուիլ թէ աշխարհիս մէջ նմանը չիլիւնուիր . և ասոր ստոյգ ըլլալը ապացուցանելու ալ շատ իրողութիւններ կան : Եւսի և առաջ՝ ասոնք աշխարհիս մէջ դանդաղ աճեցան հին ողջերէն մէկն են . ասոնց պատմութիւնը այնչափ հին է՝ որ բայց 'ի Չինաց , Եգիպտացուց , և Պարսից , հիմակու անկախ եղող երկիրներուն պատմութիւնը՝ երեկուան պէս բոն մը կրնայ համարուիլ ասոնց հետ բաղադրուիլ . բայց թէ որ աս մասին նայելով աշխարհիս վրայ մէկ երկու հատ իրենց նման դանդաղ ալ , ասկաւին մէկ մասնաւոր բան մը կայ՝ որուն մէջ բնաւ մէկ նման մը չունենալուն վրայ կրնան պարծենալ , և մէկ հատիկ են իրենք . և անալ աս բանն է որ՝ չեղու բնաւ անոնկ մէկ ատեն մը , որ օտոր իշխանութեան մը տակ հարստակութիւն ընելով ապրին : Իրաւ է որ շատ հեղ կռիւներու մէջ յաղթուեցան , շատ հեղ լեռները քլուեցան , շատ հեղ երկիրնին աւաղուեցաւ և հարստահարութիւն քաշեցին , բայց բնաւ չպատահեցաւ անոնկ ատեն մը՝ որ մինչև անգամ մէկ սե-

րունդին բոլոր կենացը ժամանակէն աւելի տուէր իրենց օրէնքէն զատ ուրիշ օրէնքի նաղանդելին , կամ օտարին իշխանութեանը դաւաղանին տակը խոնարհելին : Եւ աս չարիքներ եկան իրենց զուխը՝ Քրիստոսէն 390 տարիէն աւելի առաջ , Մակեդոնացուց զէնքը՝ օրինակի համար , փոթորիկի մը պէս իրենց երկրին մէկ մասին վրայէն անցնելով , շատ վնասներ հասուց . բայց աս լուծէն անգամ ազատեցան . քանզի ինչպէս Պլինիոս վարպետութիւնով մը կը յիշէ թէ՝ Լաշ քսանդրը «չուտով ձգելու պարտաւորեցաւ» : Եսկէ ետքը Քրիստոսի թուականէն 60 կամ 70 տարի առաջ , ուրիշ յիշատակութեան արժանի մէկ կործանման մըն ալ գէմ զրին՝ Տաու մայրացուց գէմ բոլոր իրենց յաջողակ զօրքերը Միհրդատին օգնութեան խրկելով : Պոմպէոսին ձեռքովը կրած կոտորածնին՝ պատմութեան մէջ դրուածներուն ամենէն սուկալին ու ընդհանուրն է : Բայց իրենց կայսրութեանը ամենէն երեւելի ատենն է՝ Լենկթիմուրին Եսիայի ընդհանուր տիրապետութեան կատարեալ միջոցը : Հարկ չէ յիշեցնել մեր յարգի ընթերցողներուն , ինչ որ Ռուսիոյ նկատմամբ կրնայ ըսուիլ . որ թէպէտ ասի մը լեռնականնէրուն գէմ այնչափ անհամարաւոր կերպով

ահագին զորութիւն մը կայ, և պատերազմական հրահանգի՝ բաղմութեան և հարստութեան կողմանէ անհուն մեծութեամբ զինուորական տէրութիւն մըն է, սակայն և այնպէս՝ իրենց գէմ՝ յամառութեամբ ՚ի գործ դրուած բոլոր ջանքերուն դէմ, Կովկասեան ցեղերը աս օրուան օրս նուաճուելու և Վեհաստանեաց վիճակին գալէն շատ հեռու են։ Ասոնք տակաւին բուն իրենց գլխաւորին տակը կը կառավարուն, իրենց սովորութեանցն ու օրէնքներուն համեմատ։ Աւտի ասոնց պատմութեան հնութիւնը չէ միայն՝ որ մեզի այնչափ հետաքրքրական կ'երևնայ, այլ մանաւանդ ան է՝ որ Երկրագունդին վրայ չկայ ուրիշ մէկ ժողովուրդ մը՝ որ իրենց ազգային անկախութեան պատմութիւնը ունենան աս երկան ցեղին նման։ Յիւրաքիչոր են իրենք՝ բայց երկիրնին անանկ կարևոր, և իրենց բնաւորութիւնը անանկ հիանալի է, որ հիներուն ալ աղէկ ծանօթեղած են։ Երոզոտոսին, Ստրաբոնին, Պլուտարքոսին, և ուրիշ մեծանուն հին մատենագիրներուն պատմութեանը մէջ՝ իրենց հին անուամբը շատ յիշատակութիւններ կը գտնուին։ Վերջապէս ասոնց տարեգրութիւնը՝ քիչէն քիչը 2,300 տարուան ազատութիւննին անկախ պահելու քաջութեան յիշատակարան մը կը կազմէ, և շատ անգամ ալ մարդկային ազգի պատմութեանը մէջ ամենէն հզօր իշխանութեանց դէմ. ուստի և ոչ ալ հիմա դիւրին պիտի ըլլայ անձնատուր ըլլալ Ռուսիոյ պէս յանդուգն բռնաւորի մը լուծին։

Բայց թէ որ ասանկ աղնիւ հին յիշատակութիւններ չունենային ալ Կովկասեան ցեղերը, տակաւին հիմակուան վիճակնուն նայելով ալ ուշադրութեան արժանի են։ Ուղղաբերձ հասակնին, խորհուն ճակատնին, կանոնաւոր՝ վառվռուն՝ հաստատ և աղնիւ դէմքերնին, պատերազմական շարժմունքնին, զիւրաթէք և ջրային անդամներնին, լայն ու բաց կուրծքերնին, ուսերնուն լայնութիւնը, կռնակնուն շեւտակութիւնը, քանդակուած արձանի նըմանութեամբ գլուխուն՝ գեղեցիկ պարա-

նոցներնուն վրայ ունեցած դիրքը, ասոնց ամենն ալ կը ցուցնեն որ մարդկային ցեղին ամենէն կատարեալ ծնունդներէն մէկն են։ Երբ որ մէկէն ՚ի մէկ աջքերնիս աւսոնց պատերազմական հագուստին վրայ կը դարձնենք, չենք գիտեր ինչու է՝ որ հին Խաչակիրներուն յիշատակութիւնը միաքերնիս կը ձգէ։ Եւ յիւրաքիչ իրենց վրային շղթայաչէն զրահը՝ ան միջին դարուն նմանութիւնը բուն մոքերնիս ձգելու հաւանական պատճառ մը կ'երևնայ։ Կաւ իրենց հիմակուան գործածած զէնքերնուն մէջ՝ անսովոր մէկ կցորդութիւն մը կայ հին և նոր զինուոյ։ Չէրքէզները՝ ատրլ՝ ճանակ (փէլօֆ) և հրացան (բի-ֆէն), դորժածելու սովորութիւնը ընդունեցին, աւանց թողելու նիզակը և աղեղն ու նետը. և երկու տեսակ զէնքերով ալ բան կը տեսնեն։ Ետակը՝ մինչև որ նոր զէնքերը աժան և աւատ կերպով իրենց չմատակարարուն, ինչ և իցէ բան չարժէ պիտի որ ան տեղի աղեղնաւորներն ու տիգաւորները իրենց երկրին աժան և ուհաւոր զէնքերը մէկ դի ձգեն։ Ռուսերը՝ երբ որ Տոնի Խաղախները և Նստրաքանցիները նուաճեցին, և սկսեցին Կովկասի վրայ յարձակիլ՝ բուն Եգերացիներէն (Չերէլ) բաւական թուով գերի բռնեցին, և շողքորդութեամբ խաբեցին, ասոնց մօտերը եղող ուրիշ ցեղերէ ալ ասոնց թուոյն վրայ յաւելցնելով գունդ մը կազմելու համար։ Ետարակոյս ասոնց հագուստին ձևը՝ ճիշդ գաղափարէն օրինակուած էր. և յիշեալ զօրքը սքանչելի և շատ գեղեցիկ երևոյթ մը ունեցող տեսարաններէն մէկը կը ներկայացնէ, Բեթրպուրկի Տարեկան հանդէսներուն մէջ Մայիս ամսուն։ Չիւրու վրայ հեծած՝ աղեղնին կը տանին. և կապարձի մէջ դրուած ութը հատի չափ շատ կարճ նետ, կը դետեղուի անոր մէջ։

Թէպէտ աս երկիրը շատ լեռնային է, (որովհետեւ Կովկասին դազաթներէն մէկը 16,700 ոտք ծովին երեսէն բարձր է,) սակայն աղէկ տեսակ ձի կը գտնուի հոն. և Չէրքէզները հեծնելու կողմանէ առաջին

կարգիններէն են : Բայց չէ թէ ասոնց իբրեւ ձիաւոր ըլլալն է՝ որ զխաւորապէս իրենց վրայ յարձակողներուն սոսկալն են , այլ պատերազմական կանոնէ դուրս մանր մանր խումբերուն սաստիկ յարձակումը , որոնցմէ գերազանցը աշխարհք դեռ տեւ սած չունի . ո՛չ Օւլիցերի մէջ , ո՛չ Սկովտիայի՝ ոչ Թիւրօլի ամուր տեղերուն մէջ , և ոչ ալ Սպանիայի :

Ես տեղի կանանց գեղեցկութիւնը , տալիս չկայ որ ամենուն ծանօթ է . և շատ ցաւալի , ու իրենց վիճակին ալ արժան բան մըն է՝ որ ասոնք ընդհանրապէս գերի ծախուելու վիճակեալ են : Երիկ մարդոց սովորական հագուստներուն գլխաւոր մասը՝ ինչպէս նաև Նսիայի և արևելեան Եւրոպայի շատ երկիրներուն , ոչխարի մորթն է : Օղը աղէկ եղած ժամանակը՝ բուրթը դուրսի կողմը կ'ըլլայ : ցուրտ և թաց ժամանակը կաշին : Չէրքէզները առանց գէնքի դուրս չեն ելլեր :

Չէրքէզի ցեղերուն հին անուները անթիւ են . բայց ան երկրին մէջ ամենէն երևելի դասը Իբերացիք են , ու նաև բուն Ալպանացիք : Առջինները երկրին հարաւային արևմտեան կողմը կը բնակէին , Սև ծովուն և Կասպից ծովուն մէջտեղը՝ և ետքինները արևելեան մասը՝ որ հիմա Տալիսն կ'ըսուի , և Տէրպէնտն ալ իր մայրաքաղաքն է : Ռուսերը՝ աւելորդ է ըսել , Կովկասի և Ալպանիայի երկու դուռնէն ալ իրենց ճամբայ բացին , և շատ ատեն է որ յաղթանակաւ Թիֆլիս քաղցին . և անկէ ալ անգին անցան , ու մինչև Երևանի լիճը և քաղաքը հասան՝ որ Պարսկաստանի Ետրպատական նահանգին մէջն է : Եւ Եհաստանի հիմակուան փոխարքան և ընդհանուր կառավարիչ Բասթեիչ իշխանը՝ որ վերջին պատերազմին հրամանատարն էր , իր ամենազուղ պատուանունը ան հին տեղին անունէն առնելով՝ «Երևանեփ» Երևանի իշխան կը կոչուի : Բայց մէջ տեղն եղած երկիրներուն՝ Հէյի Համիլը , և ոչ թէ «Երկող» յո կայսրը կ'իշխէ : Ռուսին՝ Թուրքաստանի հետ հիմակուան աւելուիլը , աս քաջ

Չէրքէզներուն շատ օգտակար պիտի ըլլայ՝ որոնց ամէն կերպ պատերազմական օգնութիւններ ալ կ'ըլլան հիմա առատօրէն :

ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆ

Մարդ մը որչափ որ արդարութիւն ունենայ , իրեն այնչափ աղէկ է : Թէ որ ինքը հաւատացեալ մըն է՝ Քրիստոսի անհուն արդիւնքը՝ իր արդարութեան տեղը կը սեպուի : Թէ որ Եստուծոյ զաւակ մըն է՝ Սուրբ Լոգին իր մէջը արդարութիւն մը գործած է , որ առնով ինքը՝ Եստուծոյ օրէնքին համաձայն կ'երթայ : Թէ որ մէկ բանի մը մէջ երեւի եղած է , ուրիշներուն հետ բաղդատուելով՝ մեծագանձ ձեռք բերած , ու գալու ժամանակին դէմ աղէկ հիմ մը դրած է : Օրէնքին համաձայն ըլլալը՝ իր սրբութիւնն է : Եստուծոյ պարգևն է , բայց իր ստացուածքն է : Բայց մարդ մը որչափ որ շատ անձնական արդարութիւն ունենալուն վրայ վստահանայ , իրեն այնքան դէշ է : Որուն որ քովը քիչ մը սուտ դրամ ըլլալը գտնուի՝ կասկածելու տեղ կ'ըլլայ : Բայց ով որ շատ ունենայ քովը՝ իրաւամբ կը պատուուի : Անարդարութիւնը՝ անհարազատ արդարութիւն է : Եստուծոյ լոյսի տեղ , և լին անուշի տեղ դնել է : Դատաստանը՝ օշինդրի , և արդարութիւնը՝ մոլախնդի դարձնել է :

Մարդոյ խաղաղութիւն ունենալուն իրեք ճամբայ կայ միայն : Առաջինը բնաւ չմեղանշելն է : Բանի որ Ագամ չէր մեղանշած , իր խաղաղութիւնը կատարեալ էր : Բայց մենք ամենքս մեղանշեցինք , ու աս խաղաղութեան դուռը մարդկային աղբին դէմ գոցուած է : Սեղաւորներուն խաղաղութիւն ունենալու միւս ճամբան՝ Քրիստոսի դիմելն է , որ ինքը մեր խաղաղութիւնն է : Երբ և ինքը խաղաղութիւն ըրաւ , ու Եստուծոյ երթալու ճամբայ բացաւ : Ով որ կը հաւատայ , բնաւ չամշաց պիտի , խոյտառակ չըլլայ պիտի , ու բնաւ չպատապարտուի պիտի : Երկրորդ խաղաղութիւնը՝ գետի մը պէս պիտի ըլլայ : Եւ երրորդ ճամբան՝ որ մարդիկ տեսակ մը խաղաղութիւն ունենան , թէ և յիշեալ խաղաղութիւններուն բնաւ մէկ կերպով մը չկրնար բաղդատուիլ , իրենք իրենք համոզելն է որ յանցաւոր չեն

ու Մատուծոյ գէմ ծանր մեղք գործած չին :
 Աս կերպով ժամանակնին կ'անցընեն Մատուծոյ
 զէմ ապստամբ եղած իրենց կեանքը արդարա-
 ցընելու և ջատագովելու , կամ իրենք պարզա-
 պէս կ'ուրանան խօսքով կամ սրտերնէն՝ իրենց
 մեղաւոր ըլլալը : Սիկէ մարդ ՎՄատուծ կը
 կողոպտէ , որ դուք զիս կը կողոպտէք , բայց
 զուք կ'ըսէք . ՎԵԿՄԷ ի նշ կողոպտեցինք .
 Տատուրդներ ու ընծաներ : Դուք անէծքով
 անխնայ եք , քանզի դուք՝ բոլոր ազգի զիս
 կողոպտեցիք : Չոր խօսքերը ինծի գէմ խիստ
 եղան կ'ըսէ Տէրը . բայց դուք կ'ըսէք . ՎԵԿԻ
 զէմ ի՞նչ խօսեցանք : Դուք ըսէք , Մատուծոյ
 ծառայութիւն ընելը պարտաւորաւն է : (Սալ-
 ճ . 8—14 :) Սաղաքիա մարդարէին օրովն մեծ
 ժողովուրդի մը պատմութիւնը ահա պայտէս
 նկարագրուած է : Աս շատ մարդոց վիճակը
 ապամեղքութեան պէս է : Ինքզինքը արդար-
 քայնեն ինքն ինքն հետ ժամանակակից է : Ոչ
 ՎԴԱՄԷ ու ոչ Ասան յայանապէս խոստովա-
 նեցան իրենց յանցանքը , ինչ և արգիւրած
 բանը ընելին չէին կրնար ուրանալ : Արդարեւ
 ալ յանցանքը ուրիշի վրայ ձգեցին . ՎԴԱՄԷ
 Մատուծոյ ու Ասային վրայ , Ասան՝ Մատուծոյ
 և օճին վրայ : Հանցանքը ուրանալը՝ ընդհա-
 նուր եղած մեղք մէն է : Մատուծոյ շնորհքէն
 զաւճա՝ ուրիշ բան մը չէրնար առ ինքզինքնիս
 արդարացընելու հակամիտութիւննիս վերցընել :
 Սրանց եղած մէկ համեստ խոստովանութիւ-
 նը՝ ողորմական ամենէն աղէկ նշան է , և բո-
 լոր ինքզինքը արդարացընելէն ու յանցանքը
 ուրանալէն աւելի աղէկ բաներ կը յուսացուի
 անկէ : Իրաւ որ յանցանքը խոստովանել չու-
 ղողին թողութիւն չկրնար ըլլալ : Պատճառն
 ան է որ՝ հիւանդութիւն չունի կարծողին , զի
 ապր զանն և զուրիկ կուգայ : Մասնկ բան
 մը առաջարկելու անգամ՝ անհաճոյ է իրեն :
 Ան որ կը կարծէ թէ մէկ բանը գիտէ , ալ ա-
 նոր վրայով սեղեկութիւն չփնտսեր : Ան որ
 կը կարծէ թէ կը տեսնէ , ըյս չուզեր : Աս
 ան որ կը կարծէ թէ ինքը ըստ բնականին ա-
 ղէկ է , աւելի աղէկ բնաւ չուզեր : Ան որ կը
 կարծէ թէ ծուռ բան մը ըրած չէ , բնաւ թո-
 ղութիւն չիւզեր : Անմեղին համար՝ մեղաց
 թողութիւնը արտառոց բան մըն է : Երդա-
 յին համար՝ ներումը անխորհի բան է : Մասնկ
 բան մըն ալ առաջարկելը՝ անպատուութիւն ը-
 յուլ է անոր :

Ոչ ալ մարդոյս ընտելեանը մէջ առ ինքզին-
 քը արդար կարծելու օգիտն նման յամառ ու
 անբովանդակ բան մը կայ : Արեւելի Վարդգիւն
 մէկը՝ բարեպաշտութեան կողմանէ հաշակա-
 ւոր մարդ մը տեսնելու գնաց , որուն լեզուէն և
 ինչպէս կեանքը անցնելը շատ անյայտ էր , և ա-
 նոր օտ հարցումը ըրաւ : « Արեւելեան հրա-
 հանգներու մէջ ամենէն դժուար բանը որն ըլ-
 լալ կ'երևայ քեզի » : « Աս նախապատիւ կը
 տեսնուի՝ առաջ քու կարծիքներդ բնաւ » , ըսաւ
 խոնարհ մարդը : « Սաթի » , ըսաւ միւսը , « Ես
 կը կարծեմ որ ամեն բանէն դժուարը՝ Դժարաց
 անձէ՝ ըլլալնաւորն է » : Աս պատասխանը՝ բա-
 նը շատ աղէկ ինչ ցոյցընէ . և Ես ալ կը կար-
 ծեմ՝ որ շատերը պիտի համին ու համաձայնին
 անոր հետ : Անմեղքը՝ դուն ալ կը համա-
 ձայնի : Թէ որ Այո՛ ըսես , կը խնդրեմ որ
 ան բարեպաշտ մարդուն պատասխանին ականջ
 հախես : « Աս ալ կը կարծեմ » , ըսաւ , « որ ա-
 մեն բանէն դժուարը՝ իր արդար տեսած անձէն
 ինքզինքը աղատելն է » : Չէ՛ որ առ մարդը՝
 իրեն այցելութիւն ընող գիտունէն աւելի սիր-
 ան ինչ ըլլալը գիտեր : Չէ՛ որ միշտ ճշ-
 մարիտ եղած է , աշխարհի մէջ մեղքը մանե-
 լէն ի վեր , որ մարդիկ Վարդգիւն արդարութիւնը
 հաստատուլ ուզելով , Մատուծոյ արդարութեան
 նը չհաղանգեցան » : Ո՛վ արդեօք Մատուծոյ
 բացարձակ շնորհքը կանչուած չըլլալով , բնաւ
 երբեք խոնարհութեամբ ու սրտանց ողորմա-
 թիւն խնդրեց՝ Ե՛ւ շնորհք համարելով անի-
 կա : Բնաւ մէկն ալ առանկ բան մը ըրած
 չունի : Ո՛վ արդեօք առանց Մատուծոյ Հոգ-
 ւոյն օգնութեան , նոր սիրտ մը և նոր հոգի
 մը բնաւ երբեք փնտսեց : Ոչ ոք : Սենք խա-
 տարի մէջ ենք , ու անիկա կը սիրենք : Սենք
 մեղքի մէջ ենք , ու անիկա ամուր կը բռնենք :
 Թէ որ մեք մեզի մեղք , աւելի կ'ուզենք մեզ-
 քի մէջ ապրիլ ու մեղքի մէջ մեռնիլ , և յա-
 լով զերեւմանը թաղուիլ , քան թէ մեք մեր
 անձը՝ արդար տեսնելու մէկ դի ձգելով՝ ողոր-
 մութիւն գտնելու համար Վրիստոսի գիմել :

Իրեք տեսակ վիճարանութիւն կայ : Առ-
 ջինը ան է՝ որ երկու կողմն ալ ծուռ բան մը ը-
 րած չէ , բայց բոլոր կողմը սխալմունքէ ծա-
 դած է : Աս բանին մէջ՝ դժուարութիւնը վեր-
 ցացընելու համար բոլոր պահանջուածը , յոյս
 և բացարձակութիւնն է : Մատուծոյ մեղք հետ
 ունեցած վէճը՝ առ տեսակը չէ : Արեւայ ըլլալ

որ մենք երբեմն, այն տարածվոյն չկայ որ շատ անգամ քլ, Իր բնութիւնը՝ կամքը և իրաւունքը սխալ հասկընանք. բայց հասկընանու ետեւ ալ տաքունանէն աւելի անոնց դէմ գործեցինք: Եւ Լստուած՝ բնաւ մեզ սխալ չհասկըցաւ: Ինքը գիտէ որ մենք օրտանց զինքը կ'ատենք. բանը բացատրելով հաշտութիւն ընելը՝ աս մասին անկարելի է: Երկրորդ տեսակ վիճաբանութիւնը ան է՝ որ երկու կողմէն ալ անիրաւութիւն եղած է, ու հետեւաբար երկու կողմիներն ալ չարիք կրած են: Լս բանիս մէջ փոփոխակի յանցանքը ծանցնալ, ներում և հատուցում ընել պէտք է: Բայց Լստուած՝ բնաւ մեզի դէմ անիրաւ բան մը չըրաւ: Ինք բնաւ չափէն աւելի բան մը չպահանջեց մենէ: Ինաւ երբեք խտուութիւն բանեցընող տերօջ մը պէս չվարուեցաւ մեզի հետ: Եւ մեն բանի վրայով իր տուած կանոնները շիտակ են, ու ամէն իրաւունք ծանցող մարդիկը ասանկ է կ'ըսեն: Ուստի մենք աս կերպով ալ բնաւ չենք կրնար իրեն հետ հաշտուիլ: Երրորդ տեսակ վիճաբանութիւնը ան է՝ որ բոլոր յանցանքն ու ամօթը մէկ կողմին վրան են, միւս կողմը բոլորովին անմեղ, և ամէն մէկ կողմանէ բոլորովին արդար է: Եւս Լստուածը մեզի հետ ունեցած վիճքը աս տեսակէն է: Մենք շատ մեղք գործեցինք. երկար ատեն, անառակութեամբ, պիտոգլուխութեամբ և անհնարին չարութիւնով: Մենք ամենքս մեռած մարդիկ եղանք. յանցանքներու և մեղքերու մէջ մեռած: Թէ որ մենք մեղ ձիւնի ջուրով լուանք, ու ինքզինքնիս շատ մաքուր ընենք, ի վերայ այս ամենայնի՝ ինքը աղտեղի փոսին մէջ ըլլանիս պիտի յայտնէ, ու մեր վրայի հագուստը անգամ պիտի գտնին մենէ: Բոլոր մեր արդարութիւնը՝ դաշտանի լաթի պէս է: «Լստուած ողորմէ ինծի մեղաւորիս» խօսքը, միշտ յարմար աղօթք մըն է:

ՕՆՈՒՆԻ ԵՒ ՄԱՃ. Մէկ անգամ ծնածնէրը, երկու անգամ կը մեռնին. մէյմը ժամանակաւոր մահուամբ աս աշխարհէն բաժնուելով կը մեռնին, մէյմ ալ յաւիտենական մահուամբ: Բայց երկու անգամ ծնածնէրը, միայն մէկ անգամ կը մեռնին. վասն զի երկրորդ մահը անոնց վրայ տիրելու զօրութիւն մը չունի:

ԲԱՂԴԱՏՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՊԱԿԱՆ ԵՒ ԲՐՕԲԵՍԵԱՆԻ ԱՋԳԱՑ

Դառնալով երեւելի և շեղանկներէն մէկը՝ հօտերս երկու հասոր գիրք հրապարակած է, որոնց մէջ ընդարձակօրէն կը գնէ և կը բացդարարէ Պապական և Բրօքսթանի ապագայ նիւթական, հարստութեան և բարոյական վեճակը. և որոնք բովանդակութեամբ հաշտութեամբ օրագրէրէ մը ասանկով լարգանաբար մեր յարգելի ընկերացողներուն կը հաղորդեն:

Պարեանցի և վերի վերայ դիտողութիւն ընող որ և իցէ մէկը անգամ հասկըցած պիտի ըլլայ՝ թէ որ ճամբորդութիւն ընելու պատահութիւն ունեցեր է, կամ թէ որ քիչ շատ բան կարդացեր է, կամ ինքը անձամբ փորձառութիւն ըրեր է, որ Բրօքսթանը աղգերը՝ Բաթօլիկ ապգերէն դերազանց են, թէ անոնց հաշտութեանը նայինք, թէ մտաւորական վիճակին և կամ թէ բարոյականին: Բայց տեսնելով որ մինչև հիմա աս ընդհանուր իրողութեանը ապացոյցները մէկ տեղ ժողովուած չեն՝ որն որ աշխարհիս դանազան մասերը բաղդատելով կրնայ ապացուցուիլ, ուստի աս բանին քննութեանը համար աշխատելու յանձնառու եղայ և տարիներով դիտողութիւնս աս նպատակին դարձուցի. և հիմա աս աշխատութեանս պտուղը երկու հատոր ընդարձակ գործ եղած, որուն համառօտ մէկ տեսութիւնը ընթերցողաց կը հաղորդեմ:

Իմ բաղդատութիւններս անկողմնական ըլլալու համար, մի և նոյն կառավարութեան տակ՝ կամ մի և նոյն երկրի մէջ գտնուած տարբեր ազգերը քովէ քով դրի: Օգր օրինակ՝ Իւլանտան՝ Սկովտիային հետ բաղդատեցի. Լատուիան՝ Բրուսիային հետ, Բրօքսթանը Օուիցերին՝ Բաթօլիկ Օուիցերին հետ, Հոլանդիային Լմբրիգան՝ Հարաւային Լմբրիգային հետ, և այլն: Միշտ, ամէն տեղ, և նկատմամբ ամէն բանի, նախապատուութիւնը Բրօքսթանի կողմին ելաւ: Իմ հետեւութիւններս անհակառակելի են. որովհետեւ անոնք Բաթօլիկ ճամբորդներու և պատմագիր-

ներու վկայութեամբը և պաշտօնական գրուածներով հաստատուած են :

Եւ իրողութիւնը աւելի հաստատ ընելու համար, ուրիշ հայեցումաբով մըն ալ լսանք քննութեան առի : Քաթօլիկ աղգ մը որ Քաթօլիկութեան մէջ հայաթ է, բաղաւորեց իրօթէսթանդութեան քարչաթ Քաթօլիկ աղգի մը հետ . և անոնց պատմութիւնը տասնութեցերորդ դարէն ՚ի վեր հետադարձեցի, և գտայ որ Քաթօլիկ Ապանիան շարունակ ետ մնացած ու վար իջած է քաղաքականութեան կողմանէ, քանի որ իրօթէսթանդ Ենգղիան շարունակ յառաջ գացած է : Վերջապէս աս ինգիրը երրորդ հայեցումով մըն ալ քննեցի, և ձեռք դարկի ցուցնելու թէ Քաթօլիկութիւնը՝ ամենէն յաջող պարագաներու մէջ գտնուած ժամանակը ինչ ընելու կարող եղաւ, և իրօթէսթանդութիւնը՝ ամենէն անյաջող ատենը ինչ ըրաւ . և գտայ որ Քաթօլիկութիւնը՝ իր բարձր գահուն վրայ նստած ատենն ալ, Իտալիայի կործանմանը արտաքին եղաւ, և իրօթէսթանդութիւնը՝ Գաղղիայի մէջ խաչը ելած ատենն ալ յաղթանակեց, զանիկա ընդունողներուն առաքինութեանը վրայ՝ մտքի մշակութիւն և աշխարհային յաջողութիւն ալ աւելցնելով :

Իսկ է որ չեմ կրնար ասանկ համառօտութեան մը մէջ ցուցնել երկու մեծ հատոր գրութիւններուն մէջ պարունակուած հետաքրքրական և օգտակար իրողութիւնները՝ որոնք յառաջ բերած եմ իմ ըստմենքս պաշտպանելու համար . ա՜նոր համար կը պարտաւորիմ ամփոփել զլսաւոր նիւթերը՝ թուարանական հաշուով մը ցուցնելու :

Հետեւեալ ցուցակը՝ իմ բռնած եղանակիս ընդհանուր յատակագիծն է :

Քաթօլիկ Ենգղի :

Հարաւային Եմերիգա

Իտալիա

Քաթօլիկ Օուիցեր

Եւստրիա

Պիւլիգա

Ապանիա

Իտալիա

Ֆրանսա

Իրօթէսթանդ Ենգղի :

Հիւսիսային Եմերիգա

Սկովիա

Իրօթէսթանդ Օուիցեր

Իրուսիա

Հօլանտա

Ենգղիա

Եւ երկու դաս ժողովուրդին վրայ՝ երեք տեսակ խորհրդածութիւն եղած է . աշխարհային յաջողութեան, մտաւորական վիճակի, և բարոյականի նկատմամբ :

Եւստրիային յաջողութիւն . Եւ նիւթին տակը կը պարունակին՝ իւրեւ սկզբնատարերը նիւթական հարստութեան . երկրագործութիւնը, ձեռագործ արուեստները, և վաճառ աշահութիւնը :

Երկրագործութեան նկատմամբ՝ Պ . Մ . րօ տը ճոնսին գրուածքը յառաջ կը բերեմ, որ ուսումնական Եւստրիայի մըն է :

Մշակութեան արարչութիւն

Մեծն Իրիտանիա	Երկրին երրորդ մասը
Իտալիա	• " • " •
Իրուսիա	• " • " •
Հօլանտա	• " • " •
Եւստրիա	• " • " •

Եւստրիայ ամենուն միօրինակ ըլլալը՝ միայն երկութեան բան մըն է : «Իրիտանական երկիրը» , կ'ըսէ վերողբեալ Հեղինակը, «զրեթէ բոլորովին զուրկ է անտառներէ, և երկրին մէկ քառորդն ալ անմշակելի է : Ենգղիային բնական բարեբերութիւնը՝ Իտալիային հետ բնաւ չկրնար բաղդատուիլ : Երկրորդ՝ հարաւային Գերմանիան կամ Եւստրիան, Հիւսիսային կողմէն՝ Իրուսիայէն շատ աւելի բաւեբեր է : Մշակութեան տարածութիւնը՝ երկրին ընդարձակութեանը հետ բաղդատարար հաւասար ըլլալով, գերազանց քաղաքակրթութիւն մը կայ ուրեմն՝ բնականէն ամենէն քիչ բարեբեր եղող երկիրները : Ուրիշ խօսքով . երկրագործութիւնը շատ յառաջ գացած ու կատարեալ կերպով աղէկ հասկցուած է Ենգղիայի ու Իրուսիայի մէջ, քան թէ Իտալիայի ու Եւստրիայի մէջ . ըսել է որ գերազանցութիւնը իրօթէսթանդութեան կողմն է :

Չեռադործներու նկատմամբ՝ նոյն հէ-
ղինակին գրած մէկ ցուցակը կայ, որ ամէն
մէկ երկիրը՝ իրեն զուրա հանած աղբիւրն-
ներուն կողմանէ յառաջնութեան կարգաւ

կը ցուցնէ : Ըսոնց մէջէն ամենէն բարձր
աստիճանին՝ ու խիստ ստորին կարգի ե-
ղածներուն բաղադրութիւնը զուրա ձգե-
լով, երկու կարգ կը դասեմ :

Ըստ լին կարգ :

Հօլանտա	զուրա ելած բերքը	75	Ֆրանք* մարդ գլուխ
Բրիտանական կղզիներ	"	60	"
Սիւրիական Նահանգներ	"	32	"
Վերդիմուրի	"	27	"
Ֆրանսա	"	25	"
Փօրթուկալ	"	20	"

Երկրորդ կարգ :

Տանիմարգայի Երկիրներ	16	Ֆրանք մարդ գլուխ
Հուէս	15	"
Նաբոլի թագաւորութիւն	7 1/2	"
Պապին երկիրները	7	"
Սպանիա	4 1/2	"
Էստրիա	3 1/2	"

Ըստ լին կարգին մէջ 4 Բրիտանական եր-
կիրները ցանկին սկիզբն են, և 2 Բաթօլիկ
երկիրները կը լինեն զանիկա : Երկ-
րորդին մէջ 2 Բրիտանական երկիրներ ա-
ռաջ զրուած են, և ետքը 4 Բաթօլիկ եր-
կիրներ : Թէ որ երկու ցանկը մէկ բնէնք՝

6 Բրիտանական երկիրներուն՝ 6 Բաթօլիկ
երկիրներու վրայ գերազանցութիւն ունե-
նալին պիտի երևնայ :
Երրորդ վաճառաշահութեան կողմանէ
նկատելով հետևութիւնը կը փոխուի՝
ին ալ քննենք տեսնենք :

Բացարձակ արժէք հասած ու լին ապրանքներուն :

Բրիտանիա	3,445,689,882	Ֆրանք
Գաղղիա	1,774,200,000	"
Սիւրիական Նահանգներ	1,357,946,595	"
Էստրիա	645,276,494	"
Պիլիպին	374,580,378	"
Սպանիա	180,037,000	"

Ըստ ցուցակին մէջ թէ որ բաղադրութեան
զուրա հաշիւի տունենք, երկու երկիր-
ներուն կարգը փոխելու ենք : 1 Սիւրիական
Նահանգները՝ որուն բաղադրութիւնը
Գաղղիային կէսին չափ է : 2 Պիլիպին

ընդհանուր զուրա Էստրիային
տուն և հինգերորդ մասն է : Ուստի Բացար-
ձակ արժէքը՝ վարը զրուած կարգին հա-
մեմատ, յարաբերական արժէքին կը փո-
խուի :

1. Բրիտանիա	4. Պիլիպին
2. Սիւրիական Նահանգներ	5. Էստրիա
3. Գաղղիա	6. Սպանիա

* Մէկ ֆրանքը հինգ զուրա կ'արժէ :

Ուրեմն կը տեսնենք որ՝ վաճառաշահութեան կողմանէ ալ եւթ ճետեութիւնը, միւսներուն կողմէն է։ Մեծութեան կարգին մէջ եղող առաջին երկու ազգը Բրոթէսթանդ են։ Վերջին երկուքը Քաթօլիկ և ան երկուքը որ մէջին գերքը կը բռնեն, Բրոթէսթանդութեան տարերք ունեցող կրնան համարուիլ։

Բսել է որ թէ՛ երկրագործութեան կողմանէ գիտելու ըլլանք, թէ՛ ձեռագործ արուեստներու, և թէ՛ վաճառաշահութեան,

գերազանցութիւնը միշտ Բրոթէսթանդ երկրներուն կողմին կ'ելլէ։ և որովհետեւ աս իրեք տարերքը կը բաղկացնեն ազգի մը յաջողութիւնը, ապահով կերպով կրնամ ճետեցնել առաջին նիւթին նըկատմամբ՝ որ Յաջողութիւնն էր, թէ Բրոթէսթանդ ազգերը Քաթօլիկ ազգերէն շատ վեր և գերազանց են։ Հիմա տեսնենք երկրորդը՝ որ է Մտաւոր վիճակը Պարոն Հայթցերին հաշիւին համեմատ։ կը գնենք ճետեալ ցուցակը։

Սաքսոնիա	1	ուսանող կայ	6	ընակիչի մէջ
Հօլանտա	"	"	6	"
Բրուսիա	"	"	6 1/2	"
Սեծն Բրիտանիա	"	"	8	"
Պելճիգա	"	"	9	"
Էւստրիա	"	"	10 1/2	"
Գաղղիա	"	"	11	"

Ընդ 4 ազգերը Բրոթէսթանդ են։ միւս 3ը Քաթօլիկ, որոնց միջին հաշիւը կ'ըլլայ.

1 Ուսանող	6 1/2	Բրոթէսթանդի մէջ
1 Ուսանող	10	Քաթօլիկի

Պ. Տը Ղօնս կը հաստատէ Պ. Հայթց վեցը Բրոթէսթանդ 12 երկիրներու մէջ լերի գրուածքը։ Վեցը Քաթօլիկ և միջին համեմատութիւնը սա է։

1 Ուսանող	124	Քաթօլիկի	մէջ
1 Ուսանող	10	Բրոթէսթանդի	"

Թէ որ 100 թիւը առնենք 124ին տեղը, տակաւին Քաթօլիկներէն տասնապատիկ աւելի կը մնայ Բրոթէսթանդից մէջ կարծալ գրելու կարողութիւն ունեցողներուն թիւը։

Ուրիշ ատր նման մէկ իրողութիւնն ալ՝ օրագիր կարգացողներու թիւէն յայտնի կ'ըլլայ, որն որ յիշեալ Պ. Տը Ղօնսին Եւրոպայի զանազան ազգաց վրայ գրած ցուցակէն կ'երևայ։

Տանիմարգա	Սէկ օրինակ	24,000	մարդու
Հօլանտա	"	40,000	"
Չեկիցերի	"	40,000	"
Բրուսիա	"	44,000	"
Հոլէտ	"	44,000	"
Սկոտիա	"	50,000	"
Իռլանտա	"	135,000	"
Փօրթուկալ	"	200,000	"
Բօլոնիա (Լիհայտան)	"	300,000	"
Էւստրիա	"	400,000	"
Իտալիա	"	750,000	"
Սպանիա*	"	900,000	"

* Հայտնի ըլլայ մեր յարգի ընթերցողներուն՝ որ աս ցուցակներուն մէջ Լիքթայտի Սիւրիալ Կահաններուն ուղղութեան վիճակին վրայ տեղեկութիւն տրուած չէ, այլ միայն Եւրոպայի։

Ըստ ցուցակին մէջի առջի 6ը Բրթթէս-
թանդ երկիրներ են, վերջի 6ը Քաթթիկ :
Թէ որ Ընգղիան ու Գաղղիան ալ զենք ,
միջին համեմատութիւնը սա կ'ըլլայ :

Սէկ օրինակ 315 Բրթթէսթանդի
Սէկ օրինակ 2715 Քաթթիկի

Որ ըսել է . Բրթթէսթանդներուն շրջա-
բերութեանը մէջ եղած 9 օրագիրին տեղը՝
Քաթթիկներուն 1 հատ կ'իյնայ միայն . և
սա ալ շատ մօտ կու գայ ուսանողներուն
միջին հաշիւին՝ որ 10ին 1 էր , ինչպէս որ
վերը ցուցուցինք . և կը տեսնուի թէ՛ սոր-

վում զիտութիւնը շահաւոր եղած է ընդ-
հանրապէս , ըստորում 10 սորվողէն
9 կարգացող ելլելը կ'երևայ :

Հիմա թէ որ բաղդատենք Պ . Սօրօ տը
ճօնսին գրածը Պ . Շնայթցլերինին հետ , կը
գտնենք որ Ընգղիա՝ Հիւսիսային Գերմա-
նիա՝ Տանիմարգա և Շուէտ՝ որոնք բո-
լորն ալ Բրթթէսթանդ երկիրներ են , կար-
գացուած օրագիրներուն թիւը՝ Լատրիա-
յէն , Իռլանտայէն , և Սպանիայէն շատ
աւելի է՝ որոնք Քաթթիկ երկիրներ են :

Բարոյականի նկատմամբ , սպանութիւն-
ներու և սպանութեան փորձերու հաշիւը
սա է :

Սիււտիա	1	270.000	մարդու մէջ	Լատրիա	1	57.000	մարդու մէջ
Ընգղիա	1	178.000	"	Սպանիա	1	4.113	"
Հօլանտա	1	163.000	"	Նաբօլի	1	2.750	"
Բրուսիա	1	100.000	"	Պապին երկիրները	1	750	"

Հոս դարձեալ 4 Բրթթէսթանդ երկիր ,
4 Քաթթիկ երկրի հետ բաղդատուած է .
և միջին համեմատութիւնը կ'ըլլէ՝ Բր-
թէսթանդներուն մէջ 180:222 բնակիչ
ներու 1 մարդասպանութիւն , կամ փորձ
սպանութեան . և Քաթթիկներուն մէջ
16:153 բնակիչին մէջ 1 հատ : Որ ըսել է .
11 անգամ աւելի եղունագործ կը գտնուի
Քաթթիկներուն մէջ :

Լպօրինաւոր ծնունդներու նկատմամբ
դժուար է կատարելապէս ճիշդ հաշիւ մը
տալ . վասն զի Իտալիայի մէջ , երկրներ-
նէն զատ՝ սիրող ունենալու մոլութիւնը ա-
նանկ ընդհանուր է , որ անհարազատ տղոց
հաշիւը ճիշտ չկրնար գիտցուիլ : Բոլոր
սա պակասութիւնները ջնայելով , հետեւ-
եալ ցուցակը մեր հաշիւին հիմ մը կ'ը-
նենք :

Բաղդատութիւնն անհարազատ արդոց հարադարձիւրոն հետ :

Քաթթիկ Եղբեր :

Գաղղիա	1	13.98	մարդու մէջ
Լոմպարտիա	1	23	"
Կալլիցիա	1	12	"
Պօճեմիա	1	6	"
Լատրիա	1	3	"
Բաժանեալ	5ով	57.98	

Միջին համեմատութիւնը կ'ըլլայ 11:59

Բրթթէսթանդ Եղբեր :

Բրիտանական կղզիներ	1	19
Բրուսիա	1	13.12
Շուէտ	1	16.25
Բաժանեալ 3ով		48.37

Միջին համեմատութիւնը կ'ըլլայ 16:12

Կոտորակները մէկգի ձգելով՝ Քաթթիկ
և Բրթթէսթանդ ազգաց մէջ անհարազատ
տղոց բաղդատական համեմատութիւնն է
16 առ 11 : Թէ որ Իտալիայի մէջի 1 օմ
պարտիան դուրս ձգենք՝ ուր որ անհարա-
ճիշտ հաշիւի առնել անհարազատ տղոց

թիւը , սա վերջին հետեւութիւնը պիտի
ելլէ թէ՛ Քաթթիկներուն մէջ անհարա-
զատ տղոց թիւը , Բրթթէսթանդից մէջն-
ին կրկինն է :

Ըստ պաշտօնական գրութիւնները՝ միայն
Նիւթական , Իմացական և Բարոյական վե-

Ճակի կը վերաբերին՝ աղգերը զատ զատ առնելով : Տիմա նայինք մէկ քանի ուրիշ ապացոյցներու ալ՝ որոնք աս երեք նիւթն ալ միջերին կը ստորոնակին : Ենայու թեան գանձարանները մեզի նոյն փափաքէն կը մատակարարէ : Ետեք ժողովուրդին յաջողութիւնը կը ցուցնեն, անոնց կարգ կանոն սիրելու ուղին, ինչպէս նաեւ իրենց վստասակին խելացութեամբ խնայելը : Պ. Ենայուցէր կ'ըսէ. «Նշողայի մէջ էր, որ նախ և առաջ խնայութեան գանձարաններ՝ իբրեւ ընկերական հաստատութիւն մը կազմուեցան : Ես տեսակ գանձարաններ հոն կար 1841 ին 563 հոտ : Եւ հու զրուած տակին գումարը՝ 100,000,000 Ֆրանքէն աւելի էր : որոնք 541,204 հոգ առջ էին :

«Նշողայէն ետեւ՝ Գուլցերին (երկիր մը՝ որուն մեծ մասը Բրաժէսթանդ է) աս բանին նկատմամբ բարձրագոյն կարգի մէջ է :

«Վատրիայի Միապետութեան մէջ, պաշտօնական յայտարարութիւնները 1841 տարւոյն համար 11 խնայութեան գանձարան արձանագրած են, (որոնց մէկ քանի մը հատը Մոսկուէն ալ ունին) : Նոյն տարին (1841) սկիզբը՝ 100,000,000 Ֆրանք ունէին» :

Եւս տանկով կը տեսնենք որ՝ առաջին տեղը Բրաժէսթանդ երկրի մը կը վերաբերի : Երկրորդը ըստ մասին Բրաժէսթանդ և ըստ մասին Քաթոլիկ և երրորդը Քաթոլիկ երկրի մը :

Ես վերլուծութիւնները որչափ ալ չոր ու ցամաք երևան՝ սակայն շատ օգտակար կ'ըլլան, և երկրիս ամէն կողմերը պարտադէմ Զամբարաններուն տուած մանրամասն տեղեկութիւններովը՝ աւելի հազի կու տան կարգացողին : Եւ որովհետեւ տոնք երկու հատոր զրութեան մէջ ցրուած են՝ օրագրի մը մէջ մէջ աղմուլ չափ բան չեն : Ուստի հարկաւ ամէն բան նեղ տահմանի մէջ խտացած ըլլալով, տալու տեղեկութիւններն զժամանակաւ միայն թիւերու վերածելով կրնայ ցուցուիլ :

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԴԱԽԱՆԱԶԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆ

Եւսխանձաւորութիւնը մէկ բարձրատիճան եռանդ մըն է, որ կրնայ ցուցուիլ մարդու մը կամ գործի մը համար : Եւ ինչ սկզբունքէ որ առաջ եկած է, և ինչ նպատակի որ առաջնորդուած է, անոր համեմատ աղէկ կամ գէշ կ'ըլլայ : Եւս խնդիրներու ուժն է, մարդոց զանազան սովորութեանն ու բնաւորութեանը համեմատ արտայայտութիւն տանելով : Կրօնքի մէջ՝ ասոր արժէքը մէկը շիրնար շափաղանց բարձրացնել :

Այլ կը շիրնար ուրանալ թէ Սուրբ Գիրքը շատ բան կ'ըսէ աս նիւթին վրայով : Եւս կա պատուիրանք ու օրինակներ, շարժառիթներ ու քաջալերութիւններ կու տայ ասոր վրայով : Մեզի զրուշութիւն և խրատ կու տայ : Սր և իցէ բանի վրայ որ Եստուած կը խօսի, խիստ կարեւոր է : Սր և իցէ բանի վրայ որ շատ բան կը զրուցէ ինքը, մեծ ուշադրութիւն կը պահանջէ :

Եւսարհատեք մարդիկները՝ կամ աչքի երևանալու համար կրօնք ունեցողները կրօնքի մէջ նախանձաւոր ըլլալու դէմ շատ բան կը խօսին : Եւսկա անոնցմէ կը յուսացուի, մարմնաւոր մարդը՝ Եստուծոյ Հոգւոյն բաները բնաւ չհասկընար : Թէպէտեւ շատ տարօրինակ անհամաձայնութիւն կայ անոնցմէ ոմանց մէջ : Եւսնք կ'ըսեն. «Թէ որ Վրիստանէական կրօնքը ճշմարիտ է, ի՞նչու անկապ դաւանողները այնչափ քիչ նախանձաւորութիւն ունին անոր վրայ» : Եւսկա շատ ճանր խնդիր մըն է : Սակայն աս բանը ըսող մարդիկը՝ կայր նախանձաւորութեան կամ կրօնամոլութեան կեղտ անունը կը դրոշմեն անոնց ամենուն վրայ, որոնք որ մարդոց փրկութեանը սովորականէն դուրս զգացմանք մը կը ցուցնեն : Եւսկա Տեղեկական մէկը աղէկ ըսաւ որ՝ «Եւսարհաքը թոյլատուութիւն կ'ընէ կրօնքէն ի զատ ուրիշ ամէն բաներու վրայ ստատիկ նախանձաւորութիւն ունենալու և անիկա կ'արգարացնէ, որուն որ կրօնքը՝ ամէն բանէն աւելի իրաւունք ունի : (կամ թէ որ ասկա կրօնքին վրայ եղած ըլլար, ամէն բանէն աւելի օրինաւոր կ'ըլլար» :) Չար մարդոց բնաւորութիւնը եկեղեցիէն դուրս ալ ըլլայ ներսն ալ ըլլայ չփոխուիլ : Յովհաննէս մկրտիկ և Վրիստանի օրերն եղողներուն պէս ալ, բանի մըն ալ չեն հաւնիր :

ԹՇՈՒՄՈՒ ԸԼԼԱՆՈՒ ԵՐԶ Է • Եստ ամենեւեկ կերպը՝ Եւսխանձաւորութեան հետ կուրնէ :

Տեսանելի եկեղեցիէն 'ի վրո՞ւ ուրիշ տեղ մը նայելու եւք սուրբ կէտնք մը անդրեկու հաս- տատուն կանոնը գտնելու համար : Ուրեմն ինչպէս բայէ 'ի բաց անկրօնը մեզն առաջնորդ կրնայ ըլլալ :

Տարակոյս չկայ որ կրօնքի համար շատ սուտ նախանձաւորութիւն կայ : Ըստուծոյ Խօսքը ասանկ կը սորվեցընէ մեզն : Եւհովան այսպէս ը- սաւ . « Երբեմն մօշէլաբոյնրուն հետ խաւ- նուեցաւ . Երբեմն չգարձուած շօթի պէս է » : (ՍԼ . Է . 8 .) Ուրիշ քանի բաներու մէջ ճիշտ ու նախանձաւոր էր . ուրիշ բաներու մէջ որոնք միւսներէն վար չէին մնար : Թուէ ու պաշ էր : « Նախանձաւորութիւնը ըստ մասին էր , և անոր համար ալ պահասաւոր ու անկատար : Ը- սանկ ալ մեր վրիչին օրերը , շատերը նախան- ձաւոր էին՝ պարտիզի խառնրուն տասանորդը տալու , բայց զանց կ'ընէին հաւատքը՝ ար- դարութիւնը՝ ուղարմութիւնը ու Ըստուծոյ սէ- րը : Ընչինը այնպէս ընել արժան էր , ու ետ- քին ալ անկէ աւելի : Ընչինը՝ ճիսական օ- րէնքին պահանջածն էր . ետքինը Ըստուծոյ օ- րէնքին : Եւ որ մարդիկ իրաւացի դատմամբ խոտերուն տասանորդը տային , բարոյականին և կրօնքին բուն սկզբնատարբացը մէջ պա- կասութիւն ունենալու չէին : Սապաշտական նախանձաւորութիւնը՝ Սուրբ Գրքն առիւմ կը դատաւարտէ : Չոր օրինակ Պօլոս՝ ու- րիշ կողմանէ իրեն հաւասար եղող Իրնկիւ- նիւրուն շատերէն աւելի չափաւանց նախան- ձաւոր էր հայրենի աւանդութիւններուն » : Ըստ անոսկ նախանձաւորութիւնը շատ տրամ է : Ըստիկ մարդու մը քոլ որչափ շատ որ գըտ- նուի , այնքան աւելի գէշ կ'ըլլայ ան մար- դը : Ըստպին քուրմերը Իրարձր ձայնով կը պառային և իրենց սոլորութեանը պէս դա- նակով ու դեղարգով մարկինին կը կտրտե- ին , մինչև որ արիւնը իրենց վրայ կը հոսէր » : Ընտք ալ շատ նախանձաւոր էին՝ բայց շատ ալ շար էին : Սուրբ Գրքը կը դատաւարտէ աւելն տեսակ կոյր նախանձաւորութիւնը . ասի- կա կը պահանջէ որ աւելն մարդ կատարելա- պէս հակուրած ըլլայ մաքին մէջ և սիր մէջը եղած յայտին՝ պատճառն ունենայ : Վրիստո- տի ահաւոր յանգիմանութիւնը որ Սամարաց- ւոյ ըսաւ , թէ « Իսկ անոր երկրպագութիւն կ'ընէր որ անկա չէք ճօշնար » , (ՅԼ . Գ . 2 :) պէտք է որ շատ մը կրաւոր և նախանձա-

ւորները ահաւոր գողի մէջ ձգեր : Պօղոսին ժամա- նակի Հրէաներուն նախանձաւորութեանը բուն յանցանքը՝ տրիստութիւնն էր : Կրօնքի մէջ ունեցած նախանձաւորութիւններուն ինքը վիպութիւն կու տայ , բայց աս ալ կը յաւել- ցնէ որ « Երիտութեան համեմատ » չէր : Կ'ըսէ թէ Ըստուծոյ համար ըզոր անոնց ունեցած նախանձաւորութիւնը ալ՝ փրկութեան ճամ- բան անդամ չէին գիտեր : Երբեմն նախանձա-ւորութիւնը հակառակասէր է : Սարգոյ մէկ մասը Սալամադր կեղանկին կը նմանին : Կրա- կի մէջ կը բնակին . ու թէ որ անկէ դուրս ելին , չեն կրնար ապրիլ . իրենց սնունդը ան տարրն է : Երկեղեցիներ կը շինեն . որանոցնե- րու օգնութիւն կ'ընեն . ճշմարտութիւնը կը պաշտպանեն , այս « Վրիստոտ ալ կը քարո- զնէր բայց չէ թէ անկեղծութեամբ , այլ հակա- ռակութեան համար » : Ընտք աշխատութիւնէն մարդոց բարիք՝ ու Ըստուծոյ փառք կրնայ յառաջ գալ , բայց իրենք Ըստուծոյ չվար- ձատրութիւն պիտի : Իրենց գործքը պիտի սյրի : և իրենք պիտի կորուստ կրեն : Վրիշ կան որ հակառակասէր ըլլան ու միանգամայն կ'ծո- չըլան : Կը կարծեն թէ մարդոց բարկութիւնը Ըստուծոյ արդարութիւնը կը գործէ : Ընտք կատարած են : Վրիստոտի մէջ Վրիստո- տի ունեցած սիրոյն վրայ պաշ ու վատասիրտ- են : Հակաճառութեան մէջ բորբոքած կրակ- են : Ըսանկները շատ անգամ հաւածիչ բնա-ւորութիւն մը ու ընթացք մը ունենալին կը ցուցընեն : Ընտք մարդը մէկ բառի մը համար յանցաւոր կ'ընեն : Ըս էր Պօղոսին դարձի գալէն առաջ ունեցած մեծ սխալները : Ին- քը խոտովանեցաւ թէ « Նախանձաւորութեանը կողմանէ՝ եկեղեցին կը հաւանէր » : Ըսանկ ոգի մը ունենալէն աւելի գէշ նշան մը չկրնար ըլ- լալ , որ և իցէ կրօնք մը դաւանողին քոլ : Երբեմն նախանձաւորութիւնը կեղծաւորու- թիւնով է : Կրօնքի համար աստիկա ցուցուե- լու կերպը կայ՝ բայց անկիս ոտուգիւ անձա- սիրական նոյատակներու համար է : Ըստիկ կողմնակցութիւն մը կը ծառայէ՝ բայց չէ թէ Վրիստոտի : Սարգիկ ծով ցամաք կանցնին նորահաւատ մը ընելու համար , ու ըլլալէն ետեւ առջինէն աւելի գէշ կ'ըլլայ : Իր դարձը՝ սրը- բութեան դառնալ չէ : Ըստիկ համոզուլու ջանք ընողներուն մէջ՝ նոյատակը աս չէր : Երբեմն նախանձաւորութիւնը սնապարծութեամբ և

Ուստի նաւակները զատուեցան ու մէկգմէկէ գրեթէ նոյն հեռաւորութեամբ յառաջ գացին պալենային ետեւէն ինկան, ինչպէս որ ասանկ պարագայի մը մէջ սովորաբար կ'ընեն : Բիչ ժամանակէն անոր հասան ու անոր հետ պատերազմելու պատրաստուեցան : Պահեստի նաւակը առաջ անցած էր . և անոր հրամանատարը նաւակետին առաջին օգնականն էր : Պալենան իր վրան յարձակելին տեսնելուն պէս՝ իր ընթացքը փոխել սկսեց մէկէն 'ի մէկ, ու սարսափելի կերպով մը աս նաւակին զարնելով իր լայնաբաց բերնին մէջ առաւ ու ան ալ կտոր կտոր ըրաւ՝ մէջի մարդոցը հագիւ թէ իր վրէժխնդրութենէն ծովը նետուելով փախչելու ժամանակ տալով :

Նաւապետը կրկին տեսնելով իր մարդոցը վտանգաւոր վիճակին՝ ինքզինքը նոյն դժբաղդ վտանգին մէջ ձգելով հրաման ըրաւ որ անոնք ազատելու հասնին շուտով . ու քիչ ժամանակի մէջ յաջողեցաւ անոնց ամէնն ալ անանկ մահուանէ մը ազատելով . որմէ երկու անգամ հագիւ գերծած էին : Ասկէ վերջը հրաման ըրաւ որ դէպ 'ի նաւը շտկուին շուտով . աս հրամանը տրուած չտրուած տեսան որ ծովուն մէջէն ան ամբհի գազանը իր լայնարձակ բերանը բացած վրանին կու գար : Իսրեբաղդաբար աս հրէշը ծովուն երեսը ելաւ, ու իրենց քովերնուն քիչ մը բացէն անցաւ : Ուստի նաւակը շիտակ նաւը իր ճամբան առաւ, ու ապահովութեամբ նաւը ելան :

Նաւը հասնելուն ետեւ նաւակ մը հանեցին խորտակուած նաւակներուն թիւերը ժողելու . և որոշում եղաւ որ նաւով պալենային ետեւէն իյնան : Նաւակը թիւերը բերելուն պէս նաւուն առագաստները բացին ու նաւը պալենային ետեւէն ինկաւ : Բիչ ատենէն հասաւ անոր, ու անոր գլխուն մէկ նիզակ մը զարկին : Նաւը անոր քովէն անցաւ, ու անմիջապէս ասկէ ետքը տեսան որ պալենան նաւուն վրայ կը յարձակէր : Քանի որ նաւուն կը մօտենար, նաւը ետ ետ տարին և թողուցին որ գազանը անցնի : Քոյրորովն անիկա անցնելէն ետեւ, նորէն յարձակում մըն ալ ընելու համար վրան

գացին հեռուէն : Երբոր յիսուն ցողաչափ մը մնաց նաւուն ու անոր մէջտեղը՝ տեսան որ ջուրին երեսէն շատ վար ինջած էր, և որովհետեւ արեւը մարը մտնելու մօտ էր՝ որոշեցին որ ալ ետին չիյնան :

Նաւապետը աս միջոցիս նաւուն գլխուն ձախակողմը կայներ էր՝ գազանին վրայ նետելու գործիքն ալ ձեռքը բռնած, և պատրաստ էր մահուցահ վերաւորելու թէ որ նորէն երեւար . նաւը հինգ մղոնի չափ ճամբայ կ'ընէր ժամը . երբոր անտեղը կայնած էր նաւապետը՝ իմացաւ որ այն հրէշը տասնուհինգ մղոնի չափ արագութեամբ նաւուն վրայ կը յարձակէր : Յանկարծ աս հրէշը նաւուն զարկաւ հագիւ իսպառ-ութեամբ և նաւը լիւրջ ծայրէ 'ի ծայր : Աս հարուածքին սաստկութեամբը նաւը սարսեցաւ, ապառաժի վրայ զարնուածի պէս : Նաւապետը անմիջապէս նաւուն խելացը վերին մասը ինջաւ, ու հոն սոսկալով տեսաւ որ գազանը նաւուն յատակէն երկու ոտնաչափ վերօք զարկած էր առաջին կայմին կողմէն դէմ առ դէմ, և նաւուն տակէն մեծ ծակ մը բացած էր՝ ուսկից ջուրը սաստիկ ներս կը վազէր : Նաւուն վրայ շուտ մը ելլելով հրաման ըրաւ իր առաջին օգնականին որ նաւուն երկաթները կտրեն ու բոլոր պարանները ծովը նետեն որ նաւը չընկղմի, վասն զի շատ մը թափծու երկաթ կար նաւը : Աս բանը ընելուն նաւապետին առաջին օգնականը միայն մէկ երկաթն ու անոր պարանը ծովը նետելու յաջողեցաւ, որովհետեւ միւսը առաջին կայմին բոլորութեք պրլլուած էր : Ան ատենը նաւը արագ աւազ ընկղմելու վրայ էր : Նաւապետը վարի իր խուցը ինջաւ ու երեք ոտնաչափ ջուր գտաւ հոն . ինչ և իցէ Բրոնզեթիւր ըստած ժամացոյց մը և «Բրանի գործիք մը ու աշխարհացոյց թողութեան առնելու յաջողեցաւ : Նաւուն վրան ելլելով հրաման ըրաւ որ նաւակները ծովը իջնեն և ջուր ու պաշար առնեն . որովհետեւ ալ նաւը տակնուվրայ դառնալու վրայ էր : Նորէն խուցը ինջաւ, բայց ջուրը այնչափ արագ ներս կը հոսէր որ ալ բան մը չկրցաւ առնել : Ան ատենը վեր ելաւ, ու հրաման ըրաւ որ ամէնն ալ

նաւակները մտնեն՝ ու ինքը ամենէն ետքը նաւէն բաժնուեցաւ՝ ինքզինքը ծովը նետելով, ու մօտ եղող նաւը լողալով ելաւ։ Նաւը փորին վրայ պառկած էր, ու ամենէն վերի առաջաստակալ կայմերը ջուրին տակն էին։ Ուստի նաւէն բացը գացին՝ յուսալով որ ալ շուտով պիտի ընկզմի։ Նաւապետը փախցուցած պաշարներն քննելով՝ տեսաւ որ 7, 8 օխայի չափ ջուր ունին միայն, ու մէկ պատառ մը բան չկար ուտելիք։ Նաւակներուն ամէն մէկուն մէջ տասնութեկական մարդ կար, և նաւակներն ալ կը ջրոտէին։ Գիշերն ալ վրայ կու գար և պարտաւոր էին բոլոր գիշերը ջուրը պարպելու որ չընկզմին։

Հետեւեալ օրը լուսնալուն պէս նորէն նաւը դարձան, ու նաւապետէն ՚ի զատ մէկը չէր համարձակէր նաւը ելելու։ անոնց միտքը ան է որ կայմերը կտրեն, և կը վախնային որ չըլլայ թէ անոնք կտրելուն պէս նաւը տակը իջնայ։ Մինակ մէկ տապարով մը նաւապետը նաւն ելաւ կայմերը կտրեց, և ան ատենը նաւը քիչ մը շտկուեցաւ։ Ուստի նաւակները քովն եկան, ու մարդիկը միայն մէկ բահով մը առաջին կայմին բոլորտիքը պլուած շղթան ծովը նետեցին՝ որ գրեթէ նաւը շտկուեցաւ։ Ըն ատենը մարդիկը իրենց մէջքէն չուան կապելով ծովը մտան, ու նաւուն քովէն ծակ մը բացին որ պաշար հանեն դուրս։ Տասն տասն երկու օխայի չափ քացախէն, ու եօթն օխայի չափ ալ թրշած հացէն ՚ի զատ բան մը չկրցին առնել։ Նաւը ընկղմելու նշան կու տար, և անոնք անխոհեմութիւն սեպեցին ալ երկար ատեն հոն մնալը։ Ուստի նաւակներուն առաջաստները բացին ճամբայ ելան։

Օգոստոսի 22ին կէս օրէն հինգ ժամ ետքը հեռուէն նաւ մը նշմարելով՝ ան պատմելի ուրախութիւն ունեցան։ Նշան տուին ու շուտով պատասխանն առին, ու քիչ ատենի մէջ Միացեալ Նահանգաց մէկ նաւը հասաւ անոնց քովը, և ան նաւին նաւապետը բոլոր մարդիկը իր նաւն առաւ՝ վրանուն հազուատ տուաւ և կերակրեց իրենք, և որչափ նարաւոր կերպով որ կրնար հիւրասիրութիւնը ընել՝ ամէնն ալ ըրաւ։

Յաջորդ օրը դժբաղդ խորտակուած նաւը գնաց անկէ բան մը ազատելու մտօք։ Բայց որովհետեւ ծովը ալեկոծեալ էր, ու ասանկ փորձ մը ընելն ալ վտանգաւոր կ'երևնար, աս ձեռնարկութիւնը զանց ըրին։ Ուստի անկէ ճամբայ ելան, և Սեպտեմբերի 15ին երկիր մը հասան, և ցամաքը ելելուն Տեպլուա նաւապետն ու իր մարդիկը շատ սիրով ու մարդասիրութեամբ ընդունուեցան, և Միացեալ Նահանգաց Գծնալութիւնը առ-ջէն աս կարգէ դուրս պատմութիւնը ըրին՝ որ քաղաքական օրինաց համեմատ ամէն բան վկայութեամբ ստուգուի և վաւերանայ։

ԴԱՐՁԻ ՉԵԿՈՂԻՆ ԽՐԱՏ. Դուռն մեղքերէդ դարձի գալը կրնաս օրէ օր ձգել և կարծել թէ ապառնի ժամանակը դեռ շատ հեռուն է — Բայց անիկա պիտի գայ։ Թէ քու երկինքէն վերջին անգամ կանչուիլը դեռ շատ հեռուն է — Բայց անիկա պիտի գայ։ Թէ դարձի գալու համար քու ընկել վերջին ունայն քանքիդ ժամանակը դեռ շատ հեռուն է — Բայց անիկա պիտի գայ։ Թէ մահուան դողը, հոգեւորութիւնը, գերեզմանը դրուիլը դեռ շատ հեռուն է — Բայց անիկա պիտի գայ։ Թէ դատաստանի օրը՝ հաշիւ տալու օրը, շատ հեռուն է — Բայց անիկա պիտի գայ։ Թէ աս վճիռը դրուիլը՝ «Դացէք ինձմէ անիծեալներ յաւիտեական կրակին մէջ» դեռ շատ հեռուն է — Բայց անիկա պիտի գայ։ Եւ թէ Տէրօք առջէն յաւիտեանս վաճառուիլը, բաց և գոռում ու ահաւանբուր կ'առջնելը շատ հեռուն է — Բայց անիկա պիտի գայ։ Եւստի ամէնը անգեղջ մեղաւորին վրայ անշուշտ պիտի գան։

ՔՐԻՍՏՈՆԵՑ ԶԱՄԱՐ ՕՐԻՆԱԿ ՄԸ. Հնդկինեւր՝ երբոր իրենց հունձքը կը ժողկն, կալէն (հարման) վերցնենէն առաջ՝ իրենց կուռքերուն համար բաժին կը հանեն։ Որչափ աղքատ, ու որչափ ալ պարտատէր որ ըլլան, կամ որչափ որ քիչ ալ ըլլայ բերքերին, կուռքերուն բաժինը՝ առաջ կը հանուի։

ԲՈՒՆ. Բարեպաշտ և ազնուական մարդուն մէկը կ'ըսէ. «Բունը՝ այնչափ նման է մեռնելու, որ զեմ համարձակիլ անկողին մտնալ ու ինքզինքս քունի տալ՝ առանց նախ աղօթքով ինքզինքս Նստուծոյ յանձնելու։

ԵՆԱԵԼՆԱՄՈՒԹԵԱՆ ԿՈՉՈՒՄԸ • Եւստուած մէկ ուսած ան բանը ընկու կանչած ըլլայ զինքը :
մարդը ինչ բանի որ կ'ստեղծու ըլլայ . ինքը նաեւ Եւստուած հաշտեցաւ միայն քանի մը անգամ
կարող պիտի ընէ զստեղծ կատարելու : Կրնայ ոչխարները անգամ չկրնար կտաւարել մէկը,
մէկը աշխարհքներ կտաւարել, թէ որ Եւստուած կանչած չըլլայ ան բանին :

ՅԵՆԿ ՆՈՐԵՏԻՊ ԳՐՈՅ

Հետեւեալ Նորատու Վերքերը կը գտնուին Բրոթէսթանդից Պօլսոյ Գրքատունը ,
և այս Տէրութեան ուրիշ գլխաւոր քաղաքներուն մէջ գտնուած Բրոթէսթանդից
Գրքատունները :

Եւստուածաշունչ	Եշխարհարառ	Միահատոր	Հասարակ կազմով	դո-րո-ւ	40
			Փառաւոր	"	60
			Ոսկեզօծ	"	100
Ճառ Սրտին պահպանութեանը վրայ	Թշուախալով			"	3
	Կաշիով			"	5
Նոր Կտակարան Գրքառ				"	10
Քրիստոնեային Ճամբորդութիւնը • Նորոգ սրբադրութեամբ վերստին				"	10
ստեղծած և նոր պատկերներով զարդարուած				"	1 : 20
Վարք Հիւրեւտացի Բարեկարգչին Օգնելիք				"	20
Կարեւոր Հարցումներ և Սուրբ Գրքէն բերուած վկայութիւններով				"	1
Պատասխաններ				"	1
Ենթադրութիւն Կամ Քննէ ինքզինքը թէ արդեօք Քրիստոնեայ ևս				"	20
Գլուխ եկեղեցւոյ • Երկրորդ սպառնութիւն				"	3
Քանակիւ պատճառներ Տէրութեան Սուրբ Օրը Եւստուածային				"	20
պաշտամանց ներկայ գտնուելու պարտաւորութեանը վրայ				"	3
Իշխանութիւն • Եւստուած ի պատկերին աւանդի վէ մասնակցէ ճշմար				"	6
յեթներեակ օգնեմաք իջին				"	3
Փէյլամպէրլէրին Իսթրիւնին Նադիլէթի				"	1 : 20
Իշխ Բագամ Քիւլիւք Սէքթէպ Չոճուղարը իջին				"	
Իք Սէքթէպ Քիթմալը Պաղը Իլամէլէր Իլէ Իքինճի Նէլը				"	

Ստեղծ սրտորատու ըլլալու զրեանքը

Քրիստոնէական Եւստուածաբանութիւն :
Լուսիլա կամ Սուրբ Գրոց Ընթերցմանը վրայ :
Նկարագիր Եւստուածական Եկեղեցւոյ :
Երգարան :
Ճաղատիկա Սուրբատար :

Բրոթէսթանդից Կոստանդնուպօլսոյ Գրքատունը որ Կիւսթա չէլմէսին Սուստաֆա
Փաշա խանը Երեւելեան ու Եւրոպական շատ լիզուներէն սպիտակ Եւստուածաշունչ , և
Ենթադրէն՝ Գալլիարէն՝ Գեորգիաներէն ուրիշ ծախու գիրքեր ալ կը գտնուին միշտ :

Հետեւորդին Տարեկան գինը 18 զուրուչ կանխիկ , կամ ամէն մէկ ամսական
տեւորակին գինը 60 վարայ է :

Դո-րո-ւ-ը իր-ո-ւ-ը-ը քաղաքին Զաւր-ը աւանդին վրայ է :
Քաղաքին Զաւր-ը ինտիլ-ը աւանդին վրայ է : Տաճարային որ Ենթ-ը քաղաքին իր-ը իր-ը
Ենթ-ը քաղաքին իր-ը իր-ը :
ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒԹՅՈՒՆԻ ՏԳԵՐԵՆԻ Ե. Պ. ՉԸՐԶԵԼԻ :